

AZ UNITÁRIUSOK KÖNYVNYOMDÁI ÉS AZOK KIADVÁNYAI.

SIMÉN DOMOKOSTÓL.

A mig Guttenberg a könyvnyomtatást a 15-ik száz közepén fel nem találta, s ez által az emberiségre kiszámíthatatlan és megbecsülhetetlen hasznot és áldást nem árasztott, addig a kutató ész meg volt kötve, a tudomány egy rend kizárólagos kirtoka volt a zárdák mohos falai közt. A könyvek előállítására részint a pergamen drágasága, részint azok leírása miatt borzasztó sokba kerülén, *) egyesek csak mesés áron juthattak könyvek birtokába és így a tudomány nem igen terjedhetett.

A könyvnyomtatás feltalálásával a tudományosság terjedését, általánosodását gátló anyagi akadályok megszűntek ugyan, a kutató ész lelkének tápot nyerhetett, a könyv olcsóbb lett, s minden tudomány-kedvelő hozzájuthatott annak forrásához. De még mindig hiányzott valami, a mi a tudományosság terjedését teljesen lehetővé tegye, a lélek magasra törő röptét elősegitse, a kutató buvárkodásainak eredményét, lelkének szép és nagy gondolatait, eszméit megmentse és az emberiség közkincsévé tegye.

A mit a sajtó a 16-dik száz elejéig nélkülözött, t. i. a szabadságot, azt megadta a reformatio. A reformatio az ember lelkét az egyház bilincseiből kiszabadítván, azt felemelte, a hitélet mezején egyként érző és gondolkozó hitrokonokat erős kapocscsal füzte össze, bennök a törekedést serkentette, s általuk oly irodalmakat teremtett, a melyek az egyes nemzetek nemzeti értelmességét fejleszték s fennmaradását biztosították.

E tekintetben mindenesetre Némethoné a kezdeményezés di-

---

*) Bod Péter Erdélyi Fénikse 15. l. így írja le ezt:

Igy sok száz esztendőök folyása rendiben,
Mindent kézzel irtak nagy kötés könyvekben,
De minthogy munkás volt, volt oly drága böcsben,
Hogy minden szegénynek nem juthatott ebben.

csősége. De fajunk jóra való értelmi erejénél fogva Erdély csakhamar követte Némethont. A mint a reformáció magasztos eszméi hazánkban terjedni kezdettek, papjaink nem csak a szószékről hirdették az emberiség lelki felszabadulása evangéliumát, hanem mint írók és nyomdászok is működtek hitők és nemzetiségük szent ügyéért. Azonban miként minden nemes ügynek szokott ellensége támadni, úgy a szabad szólásnak és szabad nyomtatásnak is magában a reformált egyházban állott elé hatalmas ellensége Melius Péterben, ki a „háromságtagadókra nehezedett, papjaikat elüzte, könyveiket égette“ *). Ez üldözés ellenében az unitarizmus, segítve az 1568-ki tordai országgyűlés által, megmentette a szólás és sajtó szabadságát, kijelentvén, hogy a „lelkiismeret teljesen szabad és az semmire erőszakkal nem vitethetik.“ Ilyen formán hazánkban egy nemzeti fejlődésünket előmozdító hazai irodalom biztosítása ennyiben az unitarizmus vívmánya. Annak érdeme a sajtó és vallás szabadságának ezelőtt háromszáz évvel való létesítése, érvényesítése.

Sokan az unitarizmust a reformatio késő szülöttének, bizonyos ujtás-vágy és túlbuzgó speculatio által létre hozott iránynak tekintik. S ennek következtében a többi apró ker. felekezettel egy kategóriába sorozzák. Pedig nincs igazuk. Az unitarizmus lényegileg nem a reformatio szülötte, hanem felelevenítése ama tiszta evangéliumi igazságoknak, a melyek az őskereszténység lelkét elevenítették, s a melyek — a mint az őszszekötő szálak mutatják — néha-néha még a sötét középkorban is felcsillámlottak, az új korban pedig, annak erjedésével, felelevenedtek, tömörültek és új alakot nyertek. Még pedig nem későn, hanem a reformatio után azonnal, a mint ezt a Hetzer, Denck, Savoyai Claudius, Campanus, Servét és más unitáriusok működése bizonyítja. Fő jellemvonása az, hogy soha, sehol és senkire erőszakkal nem kívánt hatni. Csupán a megismerés és meggyőzés fegyverét használta. E végből a hol csak terjedt, azonnal iskolát, nyomdát állított, ismeret-terjesztő, felvilágosító iratokat, nyilvános vitákat tartott, hogy mindenki maga győződjék meg az igazságról. Így volt ez Lengyelhonban. Így volt különösen Erdélyben, hol már az unitarizmus hajnalán egyszerre három könyvnyomdával rendelkeztek eleink. Ez által az unitarizmus hatalmas terjedést vett ugyan, de e mozzanat nem kis mértékben folyt bé a 16-ik században arra is, hogy a magyar nyelv az állam

*) Szilágyi S. Erdélyi országgy. emlékek II. köt. 257. l.

életében virágzóbbá legyen, nemzetiségünk megszilárduljon a hit-tudomány fejlődjék, emelkedjék, e mellett a tudományok többi ágai lendületet nyerjenek, s bérczes hazánkban oly virágzó nemzeti irodalom keletkezzék, a melynél gazdagabbat, szebbet és jelentékenyebbet, ama korból, egy nemzet irodalma sem tud felmutatni.

A dolgok ily állásában azt hiszem, nem teszek haszontalan munkát, midőn e folyóirat hasábjain a fennebbi czim alatt egy cikksorozatot nyitok meg, melynek célja lesz megismertetni hazánk művelődése történetének egyik legnevezetesebb mozzanatát, az egyházunk által használt és birtokában levő könyvnyomdákat, s azok kiadványait, a melyek nem csak dogmai, hanem nyelvészeti, könyvészeti, irodalom- és egyház-történeti, s általában művelődés történeti szempontból kiváló fontosságuk. Ha így mindenünnen összehordjuk az irodalom-történet porszemeit, nem lesz majd nehéz valakinek azokból egy teljes magyar bibliographiát állítani össze.

Az unitáriusoknak Erdélyben összesen öt nyomdájok volt. Olyan azonban, a mit használtak, csak négy. Ilyen nyomdák voltak a gyula-fehérvári királyi könyvnyomda 1566—1570, Kolozsvárt a Heltai Gáspáré 1545—1660, Abrudbányán Székesfehérvári Kárádi Pálé 1569, és a kolozsvári unitárius ekleziáé 1696—1716. Ezek közül

I. A GYULA-FEHÉRVÁRI NYOMDA.

1. §. A nyomda keletkezése.

E nyomda eredetére vonatkozólag Ilyés András azt jegyzi meg „De ortu et progr. variarum in Dacia gentium et Religionum“ című műve 36. lapján, hogy Blandrata „Albae Juliae jus typographiae ac scholarum obtinuit.“ De hogy Blandrata az így nyert joggal élt-e, s ő maga állította-e fel a nyomdát Fehérváron, annak semmi nyoma nincs. Sőt a mint Dávid Ferencznek 1567-ben Gyula-Fehérváron megjelent „Rövid magyarázat miképpen az Antichristus az igaz Istenről való tudomant meghomaliosította“ stb. című munkája mutatja, e nyomdát a király saját költségén állította fel az unitáriusok használatára; mert annak czimlapján Hoffhalter Rafael magát királyi könyvnyomtatónak mondja.

A kezeinkben levő adatokból úgy látszik, hogy a király a nyomdát már 1566-ban felállította és felszereltette. Első felügyelője tudunkkal Hoffhalter Rafael volt. Hoffhalter 1557-ben Bécs-

ben nyomdász volt, a mint Huszár Gálnak ez évi octob. 26-ról Bullingerhez intézett levele mutatja. Innen azonban kálvinista vallása miatt távozni kényszerülván, Debreczenbe ment. S itt kiadta Mélius vagy Horhi Juhász Péternek Sámuel és királyok könyvei fordítását 1565-ben 4-r., a mely fordításban az a külfönös, hogy Melius a „Jehova“ szó helyett többnyire „Szent háromságot“ tett*). Hoffhalter Debreczenből Gyula-Fehérvárra hivatott meg nyomda-felügyelőnek, hihetőleg még 1566. végén. Az 1567—1568 mártius haváig kiadott könyvek, mind a Hoffhalter Rafael nevével jelentek meg: per Typographum Regium Raphaellem Hoffhalterum. Azonban Hoffhalter 1568 tavaszán, valószínűleg a fehérvári vita ideje körül, meghalván, már e vita folyama és eredménye, az Albana Disputatio, az özvegye nevével jelenik meg: Excusum Albae Juliae apud Viduam Raphaelis Hoffhalteris, Anno M. D. LXVIII.

De ugy látszik, hogy a király nem hagyta hosszason felügyelő nélkül a nyomdát. A Hoffhalter halála után kevéssel Vagner Gergely ottani iskola-tanítót bizta meg a felügyelettel, kinek neve már az 1569-ben kiadott könyveken megjelenik.

Az unitáriusok e nyomdát csupán három évig használták, 1567—69-ben. A János Zsigmond halála után Bátori István a jezsuitáknak adta, kiknek birtokában 1580. jun. 21-én egy villám megsemmisítette.

E nyomdában az említett három évi használat ideje alatt összesen 19 önálló mű jelent meg. Még pedig 1567-ben négy, 1568-ban tíz, 1569-ben öt. Az unitáriusoknak ezutáni művei Heltai Gáspárnál jelentek meg Kolozsvárt, a ki 1568-ban unitáriussá levén, egyuttal főpappá választatott.

Itt mindenek előtt megjegyzem, hogy a folyó számokat a nyomdák összes kiadványain keresztül változtatás nélkül megtartom azért, hogy a t. olvasó minden utánkeresés nélkül tudhassa, hányadik kiadványa az unitáriusok nyomdáinak az, a melyeknek leírását olvassa.

(Folyt. köv.)

---

*) E fordításból két példány van kolozsvári főiskolánk könyvtárában. Az egyik csonka. A másikban csak a czimlap hiányzik.